

Vogels en Jeneverbessen

Juniperus communis

Jan Grotenhuis

In 2007 heeft de Werkgroep Avifauna Drenthe (WAD) samen met het Jeneverbesgilde, een vrijwilligersorganisatie die Jeneverbessen bestudeert en beschermt, extra aandacht besteed aan vogels in Jeneverbessen. De WAD roept regelmatig een “soort van het jaar” uit, en in navolging van Boomklever (2005) en Watersnip (2006) werd 2007 het jaar van vogels in Jeneverbessen. Aanleiding waren de activiteiten die het Jeneverbesgilde had ontwikkeld om de betekenis van de Jeneverbes goed in beeld te brengen. Samen met de Werkgroep Florakartering Drenthe was in 2006 al een *quick scan* naar verspreiding, vitaliteit en verjonging gestart. Vanuit die achtergrond benaderde het gilde de WAD om ook een onderzoek naar vogels te starten. Een actueel beeld was gewenst, het laatst bekende beeld in Nederland stamde uit 1983 (Van Scharenburg & Grotenhuis 1983).

Een groot aantal Jeneverbesstruwelen in Drenthe is in 2007 en 2008 gekarteerd met de BMP methode. De resultaten hiervan worden in een aparte publicatie gepresenteerd (Grotenhuis in prep). Daarnaast kon iedere geïnteresseerde waarnemingen van vogels in Jeneverbessen doorgeven. Over deze waarnemingen gaat dit artikel.

Het formulier

Met opzet is een eenvoudig formulier ontwikkeld. Iedereen kon daardoor mee doen met het onderzoek. Zo kon genoteerd worden of vogels voorkwamen in solitaire Jeneverbessen, in groepjes struiken of in struwelen en in welk deel van de struiken (top, middenin of bij de grond). Verder werd gevraagd naar zang of balts, eventuele bijzonderheden van de nestplaats of een relatie met het beheer. Op het formulier konden zowel losse waarnemingen als hele inventarisatierondes worden vermeld. Een solitaire Jeneverbes in de tuin kon net zo goed meedoen als een compleet struweel ergens op de Drentse heide.

In totaal zijn er 168 formulieren ingevuld door 15 waarnemers. Het gros van de waarnemingen komt uit natuurgebieden, zoals: Drouwenerzand, Balloërveld, Balingen- en Mantingerzand, Sleenerzand, De Klencke, Echterzand, De Palms, Nuilerveld, en de Pieterberg. Enkele meldingen stammen uit dorpen en tuinen, zoals Westerbork. Eén formulier komt van de Veluwe (Oldenbroek).

De Jeneverbes

Deze inheemse conifeer groeit vooral op de hogere zandgronden. Het is een pioniersoort, die inmiddels als bedreigd te boek staat. Het Jeneverbesgilde zet zich in voor de Jeneverbes. Het Gilde is opgericht na een alarmerende rapportage van Alterra over het voortbestaan van de soort (Knol 2003). Met name de “vergrijzing” van de struiken baarde zorg; er werden weinig kiemplanten (zaailingen) gevonden. Inmiddels weten we, mede dankzij onderzoek van het Gilde, dat de soort zich weer verjongt bij een goed beheer. Het Gilde is gestart in Drenthe, maar is inmiddels ook actief in andere delen van Nederland, onder andere op de Veluwe. Ook zijn er contacten met Duitsland (Haselühner Kuhlanden en Lünenburgerheide).

De ruchtbaarheid die het Gilde heeft gegeven aan de betekenis van de Jeneverbes is bijzonder goed aangeslagen. Het Gilde heeft inmiddels meegewerkt aan vele publicaties om de betekenis van de Jeneverbes te duiden (o.a. van Ginkel 2008).

Vogels en Jeneverbessen

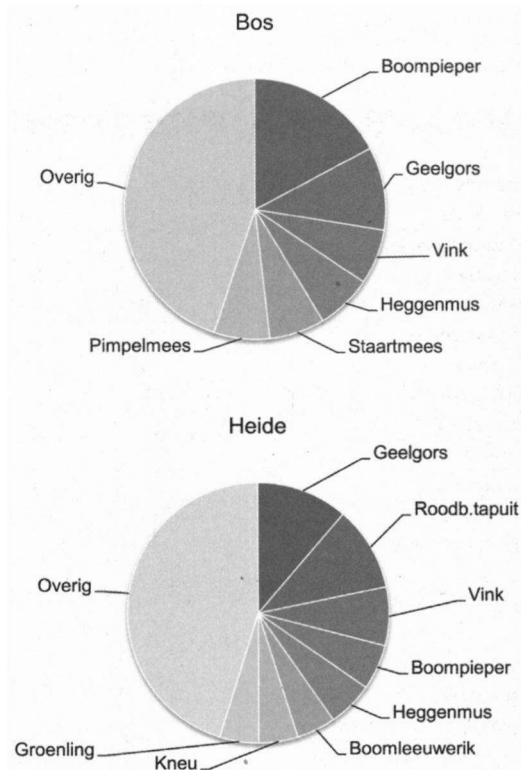
In totaal zijn 33 vogelsoorten in Jeneverbessen aangetroffen, waarbij het vooral gaat om waarnemingen uit de broedperiode en er vlak voor of na. In tabel 1 is aangegeven welke soorten zijn aangetroffen, in aflopende volgorde van talrijkheid. In de meest gevallen is aangegeven of de Jeneverbes zich bevond in een tuin, op de heide of in het bos.

Foto 1. Jeneverbessen op de Dwingelose Heide. 15 augustus 2007 (Albert Henckel). *Common Juniper on the Dwingelose Heide. 15 August 2007.*

Tabel 1. Kwalitatieve presentie van vogels in Jeneverbessen en verdeling naar habitat. Presence of bird species (qualitative) in Common Juniper.

Soort	Waarnemingen	Tuin	Heide	Bos
Species	Observations	Garden	Heath	Woodland
Geelgors <i>Emberiza citrinella</i>	19	-	14	3
Boompieper <i>Antus trivialis</i>	16	-	7	5
Roodborsttapuit <i>Saxicola torquata</i>	15	-	13	-
Staartmees <i>Aegithalos caudatus</i>	12	2	3	2
Vink <i>Fringilla coelebs</i>	12	1	9	2
Heggenmus <i>Prunella modularis</i>	10	-	7	2
Groenling <i>Chloris chloris</i>	8	1	6	-
Boomleeuwerik <i>Lulula arborea</i>	7	-	6	-
Kneu <i>Carduelis cannabina</i>	7	-	6	-
Koolmees <i>Parus major</i>	7	-	5	-
Fitis <i>Phylloscopus trochilus</i>	5	-	1	-
Houtduif <i>Columba palumbus</i>	5	-	4	-
Pimpelmees <i>Cyanistes caeruleus</i>	5	-	2	2
Zanglijster <i>Turdus philomelos</i>	5	-	4	1
Merel <i>Turdus merula</i>	4	-	3	-
Roodborst <i>Erithacus rubecula</i>	4	-	1	1
Goudhaan <i>Regulus regulus</i>	3	-	2	1
Goudvink <i>Pyrrhula pyrrhula</i>	3	-	1	1
Winterkoning <i>Troglodytes troglodytes</i>	3	-	2	-
Appelvink <i>Coccothraustes coccothraustes</i>	2	-	1	-
Gekraagde roodstaart <i>Phoenicurus phoenicurus</i>	2	-	1	1
Tapuit <i>Oenanthe oenanthe</i>	2	-	2	-
Tjiftjaf <i>Phylloscopus collybita</i>	2	-	1	1
Buizerd <i>Buteo buteo</i>	1	-	1	-
Grauwe Klauwier <i>Lanius collurio</i>	1	-	1	-
Grote Bonte Specht <i>Dendrocopos major</i>	1	-	1	-
Grote Lijster <i>Turdus viscivorus</i>	1	-	-	-
Kuifmees <i>Lophophanes cristatus</i>	1	-	1	-
Nachtzwaluw <i>Caprimulgus europaeus</i>	1	-	1	-
Putter <i>Carduelis carduelis</i>	1	-	1	-
Rietgors <i>Emberiza schoeniclus</i>	1	-	1	-
Zwarte Kraai <i>Corvus corone</i>	1	-	1	-
Zwartkop <i>Sylvia atricapilla</i>	1	-	-	1
Totaal Total	168	4	109	23

Figuur 1. Soorten die het meest werden aangetroffen in Jeverbessen in heide (boven, soorten die meer dan vijfmaal werden gemeld) en bos (onder, soorten die vaker dan eenmaal werden gemeld). Species that were most frequently recorded in Common Juniper in heath (upper, species recored more than five times) and woodland (lower, species recorded more than once).

Van een aantal soorten is bekend dat ze in Jeneverbessen worden aangetroffen, maar die zijn in dit onderzoek niet gemeld. Vrijwel alle waarnemingen zijn gedaan in het broedseizoen en dat verklaart goed waarom bijvoorbeeld Klapekster *Lanius excubitor*, Kramsvogel *Turdus pilaris*, Koperwiek *T. iliacus* en Pestvogel *Bombycilla garrulus* niet zijn gemeld. Deze soorten worden redelijk frequent gemeld in Jeneverbessen, waarbij de laatste drie azen op de bessen (o.a. Grotenhuis 2008). Ook Kerkuil *Tyto alba* en Ransuil *Asio otus* zijn bekend uit Jeneverbessen. Zij verschuilen zich in de dichte struiken. De Kerkuil is vastgesteld in het Dwingelderveld en op het Terhorsterzand. Een roestplaats van de Ransuil werd gevonden in Jeneverbesstruweel in Kampsheide bij Balloo in 1986 (med. Willem van Manen) en in het Balinge- en Mantingerzand (med. Rob van de Es). In de winter van 2011 doorzocht ik zelf de jeneverbesstruwelen van het Balinge- en Mantingerzand in het kader van het WAD-jaar van de Ransuil, maar trof ze niet aan.

De meeste soorten werden aangetroffen in Jeneverbessen op de heide, maar dit heeft deels te maken met de grootte van de steekproef. De soortensamenstelling was in grote mate afhankelijk van de omgeving waarin de Jeneverbessen groeiden (Tabel 1, Figuur 1).

De waarnemers werd ook gevraagd nesten te noteren of voedselvluchten van broedvogels gericht op Jeneverbessen. Er zijn slechts tien nesten op de formulieren aangegeven. Het zoeken en vinden van nesten bleek (voor de niet ervaren waarnemers) bijzonder lastig. Het makkelijkst was het waarnemen en zoeken in solitaire struiken, maar lastig zo niet onmogelijk was dit instruwelen. Jeneverbessen zijn meestal bijzonder dicht bezet met (stekelige) naalden en binnen de struik kan opeenhoping van naalden plaatsvinden. Een onverhoedse blik omhoog waarbij het hoofd zich in de struik bevindt, in combinatie met het (voorzichtig) opzij buigen van takken, bleek een nare ervaring, omdat een portie prikkende naaldjes in het gezicht en ogen terecht kwam. Ook het werken met een spiegeltje was eigenlijk onmogelijk. De verstoringkans was groot, omdat takken vaak samenhang vertonen waarbij door bij het uiteenbuigen de nesten risico lopen. Daarom is er weinig tijd in het zoeken naar nesten geïnvesteerd. In combinatie met de gegevens van Bijlsma (2007) is in tabel 4 aangegeven van welke soorten nesten zijn gevonden.

Tabel 2. Nesten in Jeneverbes. *Nests found in Common Juniper.*

Soort	Dit onderzoek	Bijlsma (2007)	Totaal
<i>Species</i>	<i>This study</i>		<i>Total</i>
Houtduif <i>Columba palumbus</i>	2	2	4
Merel <i>Turdus merula</i>	1	0	1
Wilde Eend <i>Anas platyrhynchos</i>	0	1	1
Winterkoning <i>Troglodytes troglodytes</i>	0	3	3
Heggemus <i>Prunella modularis</i>	1	0	1
Zanglijster <i>Turdus philomelos</i>	1	2	3
Zwartkop <i>Sylvia atricapilla</i>	0	1	1
Goudhaan <i>Regulus regulus</i>	1	1	2
Zwarte Mees <i>Parus ater</i>	0	1	1
Staartmees <i>Aegithalos caudatus</i>	2	0	2
Koolmees <i>Parus major</i>	0	1	1
Vink <i>Fringilla coelebs</i>	1	0	1
Goudvink <i>Pyrrhula pyrrhula</i>	0	2	2
Kneu <i>Carduelis cannabina</i>	1	0	1

Bijlsma (2007) keek uitsluitend naar solitaire Jeneverbessen en vond daarbij een variatie aan potentiële nestplaatsen. Om met hem te spreken: Dicht struweel nodigt uit tot nader onderzoek, ook voor predatoren. Navraag bij SOVON leverde geen nestkaarten op met een aanduiding van de broedplaats in Jeneverbes (med. Bert Dijkstra). In het voorjaar is regelmatig waargenomen dat Gaaien *Garrulus glandarius* systematisch Jeneverbessen afstruinden op zoek naar nesten, dit soms onder hevig alarm van broedvogels, zoals de Staartmees. De stekelige en dichte Jeneverbesstruiken zijn een zeer aantrekkelijke broedplaats voor veel vogelsoorten.

Tenslotte

Het aantal ingestuurde formulieren geeft weliswaar geen volledig beeld van het voorkomen van vogels in Jeneverbessen, maar vormt een aanvulling op hetgeen uit het BMP-onderzoek naar voren komt (Grotenhuis in prep). Van de top tien lijst uit 1983 (van Scharenburg & Grotenhuis 1983) zijn 7 soorten op de formulieren vermeld.

Dank

De auteur dankt Jan van Ginkel en Piet Kerssies voor het doornemen van het eerste manuscript en voor hun adviezen. Daarnaast worden Glenn Lelieveld en Jeroen Groot bedankt voor het maken van figuren. Albert Henckel stelde prachtige foto's ter beschikking. Formulieren werden ingestuurd door J. Bonnen, N. Bonnen, J.W. Grotenhuis, A.J. Hamming, H. Hollander, B. Koster, H. van de Meer, H. Moorlag, H. Olk, J. Oudega, P. Röwenkamp, L. Slatius, J. Smittenberg, J. Strijker en J. Tiemens.

Occurrence of birds in Common Juniper *Juniperus communis*. Birdwatchers in the province of Drenthe were asked to report observations of birds in Common Juniper. The observed species are listed in Table 1. Almost all observations (168 questionnaires) were done during or shortly before or after the breeding season. For this reason some characteristic winter-species like the Great Grey Shrike are lacking. As can be seen in Table 1 and Fig. 1, the species visiting Common Juniper to a high extend depend on the environment in which the Junipers are growing, i.e. heath or woodland. Many species use the dense structure of Common Juniper to build their nests (Table 2).

Literatuur

- Bijlsma R.G. 2007. Jeneverbessen *Juniperus communis* als nestplaats. Drentse Vogels 21: 2–5
- Van Scharenburg C.W.M. & Grotenhuis J.W. 1983. Broedvogels van terreinen met jeneverbesstruwelen. Natura 81: 231-237.
- Van Ginkel J. 2007. Jeneverbes. Natuur en cultuurhistorie in verhalen, gedichten en beelden. Van Lier, Emmen.
- Grotenhuis J. 2005. Pestvogels *Bombycilla garrulus* foerageren op Jeneverbes *Juniperus communis*. Drentse Vogels 19: 56-57.
- Grotenhuis J.W. De broedvogels van terreinen met Jeneverbes (in prep.)
- Knol W. 2004. Jeneverbes in de verdrinking. Alterra rapport 942. Alterra, Wageningen.

Adres:

Kruumten 1, 9431 LC Westerbork, J.Grotenhuis@drenthe.nl

